

***Evbe ile'l-melâz* Adlı Eseri Bağlamında Hamîde Kutub'un İslami Edebiyat Düşüncesine Katkıları**

Hamidah Qutb's Contributions to Islamic Literary Thought in the Context of Her Work 'Awbah ila al-Maladh'

Menekşe Filiz YILDIRIM*

* Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Bölümü, İstanbul, Türkiye.

E-mail: mfiliz.yildirim@bilecik.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0001-8576-9596>

Corresponding Author/Sorumlu Yazar:

Menekşe Filiz YILDIRIM,
Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi,
Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Bölümü, İstanbul, Türkiye.

Submission/Başvuru:

01 Temmuz/July 2025

Acceptance/Kabul:

17 Ağustos/August 2025

Citation/Atf:

YILDIRIM, Menekşe Filiz. “*Evbe ile'l-melâz* Adlı Eseri Bağlamında Hamide Kutub'un İslami Edebiyat Düşüncesine Katkıları.” *Istanbul Journal of Arabic Studies (ISTANBULJAS)* 8, no. 2 (2025): 353-374.

Öz

İslam'ın doğuşu ile başlayan dönem naat, methiye, mersiye gibi edebi türleriyle İslami edebiyatın ilk örneklerini oluşturmuştur. Modern dönemde ise bir akım olarak başta Seyyid ve Muhammed Kutub, Ebü'l-Hasen en-Nedvî, Necîb el-Kîlânî gibi öncü isimler tarafından bu konuda çeşitli teoriler ortaya atılmış ve tartışılmıştır. Bu çalışmanın konusu, genel çerçevede İslami edebiyata dair tartışmalar, özel çerçevede ise Hamîde Kutub'un bu alana katkılarıdır. Bu kapsamda öncelikle XIX. yüzyılın ortalarından itibaren gündeme gelen genel tartışmanın hangi konuları içerdiği ve bu edebiyata dair yapılan tanımlardan örneklerle yer verilmiştir. Daha sonra Hamîde Kutub'un hayatı ve eserlerine dair bilgiler sunulmuştur. Çalışmanın asıl hedefi yazarın *Evbe ile'l-melâz* adlı eseri içerisinde dile getirdiği İslami edebiyata dair düşüncelerini ve bunların önceki tartışmalar açısından getirmeye çalıştığı yenilikleri, odaklandığı ana noktaları ortaya koymaktır. Bu teorik düşüncelerinin ne düzeyde pratiğe yansıdığını görmek için eserlerinden bazı örneklerle de değinilmiştir. Çalışmada genel anlamda birincil kaynaklar olarak bahsi geçen düşünür ve edebiyatçıların eserlerine ve yer yer alanla ilgili ikincil çalışmalara başvurulmuş ve metin incelemesi yöntemiyle çalışma tamamlanmıştır. Hamîde Kutub'un hayatı ve eserleri ile ilgili akademik çalışmaların az olması, ilgili eserinde İslami edebiyata dair incelemeler yapması ve bunların, teorilerin ortaya çıkış dönemine yakinen şahit olmuş bir yazarın kaleminden çıkması babında ele aldığımız bu konunun öneme sahip olduğu düşüncesindeyiz. Bu çalışma neticesinde Hamîde Kutub'un İslami edebiyat tanımlarını büyük ölçüde tekrar ettiği, ancak bir ana unsur olarak Müslüman edebiyatçı olgusu üzerinde durduğu sonucuna ulaşılmıştır. Modern dönemin perde arkasında kalmış önemli figürlerinden olmasına rağmen hakkında araştırma yapılmamış olması anlamında Hamîde Kutub'a dair bu çalışmanın alanda bir eksikliği gidereceği düşünülmüştür.

Anahtar Kelimeler: İslami edebiyat, edebiyat teorisi, Hamîde Kutub, Evbe ile 'l-melâz.

Abstract

The emergence of Islam marked the initial flourishing of Islamic literature, giving rise to genres like *naat*, *madhiyya*, and *marşıya*. In the modern era, figures such as Sayyid and Muhammad Qutb, Abul Hasan al-Nadwi, and Najib al-Kilani ignited diverse theoretical debates surrounding this field. This study delves into these broader discussions, with a specific focus on Hamidah Qutb's significant contributions. It first explores the thematic scope of the intellectual discourse from the mid-19th century onwards, presenting various definitions of Islamic literature, before detailing Hamidah Qutb's life and works. The primary aim is to analyze Qutb's theoretical views on Islamic literature as articulated in her seminal work *Awbah ila al-Maladh*, highlighting the innovations and key emphases she introduced in relation to earlier discussions, and illustrating how these theoretical ideas manifest in her practical literary works through selected examples. Relying primarily on the works of the aforementioned thinkers and relevant secondary sources, the study employs textual analysis as its main method. Despite her close proximity to the formative period of Islamic literary theory, the limited academic focus on Hamidah Qutb underscores the significance of this research. Findings suggest that while Qutb largely reiterates established definitions, she profoundly emphasizes the central role of the Muslim writer. This study on Hamidah Qutb aims to fill a notable gap in the field, as there has been no research on her, despite her being one of the important figures of the modern period.

Keywords: Islamic literature, literary theory, Hamidah Qutb, *Awbah ila al-Maladh*.

Extended Abstract

The concept of Islamic literature in the modern sense within Arabic literature has been a subject of discussion since the mid-20th century. Prominent writers, thinkers, and critics such as Sayyid and Muhammad Qutb, Abu'l-Hasan al-Nadwi, Najib al-Qilani, Imad al-Din Khalil, Shahnun Ahmad, and Muhammad Haddarah have explored this concept from various perspectives, addressing its definition, scope, and its relation to artistic concerns. Notably, Hamidah Qutb, another member of the Qutb family, has also contributed to the theoretical framework of Islamic literature in her recent works. This study aims to illuminate Qutb's specific contributions to the theoretical structure of Islamic literature.

This study first addresses the broader discourse surrounding the theory of Islamic literature in the modern period. In this context, we consulted foundational works that discuss its conceptual framework and definition, such as *al-Taswîr al-Fannî fî al-Qur'ân*, *Manhaj al-Fann al-Islâmî*, *Madkhal ilâ al-Adab al-Islâmî*, and *Madkhal ilâ Nazariyyat al-Adab al-Islâmî*. These texts posit that Islamic literature offers a distinctive worldview, encompassing all facets of human experience -including inherent human frailties. Its purpose is to foster human elevation by transforming these experiences into stepping stones, thereby equipping individuals with essential tools for their existential journey. Some scholars argue that authorship within this genre does not necessitate a Muslim identity, asserting that the Islamic conception of life, humanity, and existence fundamentally constitutes an existential understanding of the human condition. This perspective posits a universal dimension that appeals to all individuals, thus allowing for broad engagement with its worldview. Furthermore, it is emphasized that this literature, which is based on the

essence and teachings of Islam, is accountable to certain principles, serves a particular purpose, and must be artistically expressed by individuals who are both well-versed in these principles and possess literary talent.

Following this general discussion, the study proceeds to the section focusing on Hamidah Qutb, who constitutes the central subject of the research. Born in Egypt in 1937, Qutb is the sister of Sayyid and Muhammad Qutb, prominent figures in the Islamic intellectual thought of their time. She was raised within the intellectual environment shaped by her brothers. Hamidah Qutb authored three main works in which she conveyed her views on the theory of Islamic literature: *Riḥlah fī Aḥrāsh al-Layl*, *Nidā' ilā al-Ḍiffah al-Ukhrā* and *Awbah ilā al-Malādh*. In this study, we directly examined these works along with several secondary sources that reference them. The study also consulted *al-Atyāf al-Arba'ah*, to which Qutb also contributed alongside her siblings, including Amina Qutb; the book was co-authored by the four siblings.

In *Riḥlah fī Aḥrāsh al-Layl*, published in 1998, Qutb prioritizes bearing witness to her historical context over artistic concerns. The narrative style of the work employs monologues, descriptive passages, and reflections on life, humanity, personal goals, and the concepts of time and space. The book has been mentioned in a limited number of scholarly studies on prison literature, typically in brief discussions or a few paragraphs. Similarly, *Nidā' ilā al-Ḍiffah al-Ukhrā*, published in 2000, is also evaluated within this same context. This autobiographical text, which also makes extensive use of monologues, deals with existential polarities such as good and evil, hope and despair.

Finally, the central focus of this study is *Awbah ilā al-Malādh*, published in 2011, which presents Qutb's theoretical reflections on Islamic literature. In this work, she asserts that a shared definition of Islamic literature had been reached through earlier discussions, and she adds a particular emphasis on the role of the Muslim writer. According to her, the indispensable element of this genre is the literary figure who has been shaped by Islamic principles, remains conscious of the realities of life, and possesses strong literary capabilities. This individual must maintain a well-structured connection with the metaphysical while remaining alert to their surroundings. Such a writer does not shy away from portraying both the bright and dark aspects of life, which are treated as starting points rather than endpoints. Her stories, constructed upon a conceptual vision, frequently revolve around themes such as poverty, isolation, imprisonment, and helplessness -experiences that are common not only among the Egyptian population but also globally. The narrative occasionally conveys the notion that Islam's teachings, when properly presented or applied, can profoundly influence even the most unexpected individuals.

The absence of an academic study that specifically focuses on Hamidah Qutb and her contributions to the theory of Islamic literature through the works briefly introduced above constitutes the primary motivation for this research. Accordingly, this study seeks to explore whether Islamic literature can indeed be considered a legitimate literary movement and, if so, how Qutb, as one of its proponents, exemplifies its principles in her writings. The biographical and literary details presented here regarding Qutb are anticipated to gain greater significance through future research.

This study is a conceptual analysis that examines Hamidah Qutb's theoretical approaches to Islamic literature. As primary data sources, three of her works were selected, and the theoretical insights they contain regarding the literary movement in question were analyzed. In addition, textual analysis was employed to illustrate how the characteristics of this movement manifest within her narratives. The study employed document analysis as its data collection method, adopting a qualitative approach. Moreover, works by other authors and critics who have contributed to the discourse on Islamic literature were reviewed. Within this framework, the selected secondary sources were analyzed through a text-based examination.

The findings of this study indicate that Hamidah Qutb not only articulates a theoretical perspective on Islamic literature but also embodies this perspective in her fictional works through a human-centered approach. By positioning the Muslim literary figure at the heart of the literary movement, she constructs a vision of life and existence through characters who have often experienced deprivation or trauma. Her frequent use of monologue enables a deep exploration of the individual's inner world, their perception of time and space, and ontological questioning. Themes such as poverty, the absence of family, helplessness, torture, and imprisonment form the primary domains through which these existential concerns are expressed.

Furthermore, Qutb's occasional inclusion of religious and intellectual transformation—such as that seen in “guidance novels” where antagonistic characters change in response to positive role models—reveals a tension within the universal claims of this literary movement. These narratives often prioritize the promotion of Islam and the discrediting of opposing arguments over artistic or aesthetic considerations. In this regard, the key conclusion of the study is that the literary movement, as articulated by Muslim authors like Qutb, offers rich possibilities for portraying universal human experiences through an individual-centered framework. However, in certain instances, this universality's scope appears constrained by the movement's ideological or didactic aims.

Evbe ile'l-melâz Adlı Eseri Bağlamında Hamîde Kutub'un İslami Edebiyat Düşüncesine Katkıları

GİRİŞ

Edebiyat literatüründe İslam'ın doğuşuyla beraber meydana getirilen naat, methiye, mersiye gibi eserler İslami edebiyat ürünleri olarak değerlendirilmektedir. Modern döneme gelindiğinde bilhassa XIX. yüzyılın yarılarında ortaya çıkan İslami edebiyat tartışmaları ise daha çok Batı kaynaklı dini edebiyat tartışmalarına benzerlik arz etmektedir. Modern dönemde gündeme getirilen dini edebiyat kavramı ise daha çok Hristiyanlık kaynaklı yazımın bir parçası olarak literatüre girmiş ve tartışılmıştır. Bu bağlamda Batı edebiyatına ait eserler incelendiğinde bazı metaforların, alegorik anlatılarla, inanç sistemini sorgulayan, dinsel bir arayış ve insani değerler anlamında en üst noktaya varmayı arayan yolculuklar, cennet ve cehennem olguları gibi doğrudan kutsal metinlerden esinlenilen konuların gerek ana tema gerekse yan unsurlar bağlamında kullanıldığı metinlerle karşı karşıya kalmaktayız.

Bu bağlamda İslami edebiyat üzerine odaklanıldığında, bir metnin dini mesajlar içermesi mi yoksa Kuran merkezli olması mı o metni İslami edebiyat kapsamında değerlendirmemizi sağlar? Daha genel çerçeveden bakarsak İslami edebiyat mümkün müdür? Müslümanların kimlik arayışı, maneviyat eksenli anlatılar, Batı ile olan diyaloglar ve hesaplaşmalar bağlamında kaleme alınan yazılar İslami edebiyat kapsamında değerlendirilebilir mi? Bu sorular İslami edebiyat tartışmalarının ve tanımlarının ana noktalarını oluşturmakta olup Seyyid ve Muhammed Kutub, Ebu'l-Hasen en-Nedvî, Necîb el-Kılânî gibi İslam dünyasının öncü kalemleri tarafından tartışılmıştır.

İslami edebiyata dair teorik yaklaşımlarda bulunan yazarlardan bir tanesi Hamîde Kutub'dur. Bu çalışmada ülkemiz ve Arap dünyasında akademik çalışmalarda gözden kaçmış gibi görünen eserleriyle Kutub'un bu teoriye getirdiği yenilikler ve özgün yaklaşımlar belirginleştirilmeye çalışılmıştır.

Bu çalışma, nitel araştırma yöntemlerinden metin analizi yaklaşımını benimsemiştir. Çalışma kapsamında, Hamîde Kutub'un hayatı ve eserleri hakkında genel bir literatür taraması yapılmıştır. Ardından, Kutub'un *Evbe ile'l-melâz* adlı öykü kitabının giriş bölümündeki İslami edebiyata dair teorik görüşleri ve tanım öncelikleri incelenmiştir. Bu teorik açıklamaların, yazarın edebi pratiğinde nasıl yer bulduğunu göstermek amacıyla bu eser ve diğer eserlerinden bazı örnekler sunulmuştur. Araştırmada Kutub'un kendi eserleri birincil kaynak olarak kullanılırken, bilhassa İslami edebiyatla ilgili genel tartışma bölümünde alanla ilgili

akademik makaleler ve diğer yazarların görüşleri ikincil kaynak olarak değerlendirilmiştir

Çalışma üç ana bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde İslami edebiyat tartışmalarının tarihsel arka planı ve teorik temelleri ele alınmıştır. İkinci bölümde Hamîde Kutub'un hayatı ve eserlerine dair bilgiler sunulduktan sonra üçüncü bölümde *Evbe ile 'l-melâz* adlı eserindeki İslami edebiyat teorisine dair görüşleri ve bu görüşlerin eserlerindeki yansımaları incelenmiştir.

Hamîde Kutub'a dair literatür değerlendirmesi ve biyografik bilgilerin sınırlılığı çalışmanın ana zorluklarından birini teşkil etmiştir. Zira hayatına dair bilgilere yerli ve yabancı akademik kaynaklarda son derece az rastlanmaktadır. Eserleri veya İslami edebiyata dair düşünceleri ile ilgili de, hapishane edebiyatı kapsamında değinilen birkaç yer dışında, herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Bu noktada, yazarın kendisiyle gerçekleştirilen, hayatı ve edebi kişiliğine dair önemli ipuçları içeren bir program kaydı, araştırmayı destekleyici birincil kaynak niteliği taşımıştır. Bu çalışma, Kutub'un edebi ve teorik mirasını aydınlatarak alandaki önemli bir boşluğu doldurmayı hedeflemektedir.

1. Genel Tartışma: İslami Edebiyat

İslami edebiyatın ne olduğuna dair modern dönemde yapılan ilk tartışmalar Seyyid Kutub ile başlatılır¹. Her ne kadar “İslami Edebiyat” doğrudan kullanmasa da, *et-Tasvîru 'l-fennî fî 'l-Kur'ân* adlı eserinde edebiyat, sanatın gayesi ve sanatçının sorumlulukları gibi temel konular üzerinde durmuş; İslami bir edebiyatın imkânı ve nasıl olması gerektiği hususunda değerlendirmelerde bulunmuştur. Yazara göre Kuran'ın ana üslubu tasvire dayanmaktadır ve bu üslubun iki ana göstergesi bulunmaktadır: hayal gücü ve somutlaştırma. Kutub, bu sanatsal üslubun zirvesinin ise ifadelerin bir aradaki uyum ve tutarlılıkları olduğunu vurgular².

Kuran temelli olarak kıssa türünün amaçlarını örneklendiren Kutub, bu türün sadece estetik değil, aynı zamanda tebliğ yönü taşıdığını savunur. Ona göre Kur'an kıssaları, vahiy ile risâletin ispatı, dinin Allah katından olduğunun ve dinin bir bütün ve tek olduğunun açıklanması, şeytanın aldatmacalarına karşı uyarı gibi amaçlar taşır. Tüm bu tebliğ unsurları ve dini öğeleri konu edinmek, Kutub'a göre İslami

¹ Bu kavramın öncelikle Ebu'l-Hasen en-Nedvî tarafından 1956 yılında kullanıldığı da ifade edilmektedir. Bkz. 'Alî Yûsuf el-Ya'kûbî, “Mustalahu'l-eğebi'l-İslâmî fî'n-nakdi'l-hadîs beyne'l-kabûl ve'r-rafd,” *Mecelletu 'l-Cami'ati 'l-Islamiyye* 19, no. 2 (Haziran 2011): 1175.

² Seyyid Kutub, *et-Tasvîru 'l-fennî fî 'l-Kur'ân* (Kahire: Dâru's-Şurûk, 2004), 87-89; Yakup Civelek, “Modern Arap Edebiyatında İslâmî Edebiyatın Yeri ve Öncüleri,” *Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3, no. 3 (Haziran 2000): 87-88.

edebiyat kapsamında düşünülen bu kıssaların sanatsal özellikler taşımasına engel olmamaktadır³.

Edebiyatın yöntemi ve içeriğine dair bazı konulara değindiği *Menhecü'l-edeb* adlı makalesinde İslami edebiyata dair de yer yer ifadelerle rastlanmaktadır. Bu bağlamda İslam, hayata dair bir tasavvur biçimidir. Onu geliştirmeye ve saflaştırmaya çalışır. Bunun yanı sıra İslam, insanlığın zaafalarını görmezden gelmez. Ancak insanın içinde barındırdığı potansiyel güç, bu zaafaları ortadan kaldırmaya yardım edebilir. İşte tam bu noktada İslami edebiyat insani zaafaları yok saymamakla beraber onları bir basamak olarak kullanarak insanlığın yükselmesini, insanın benliğini bu kainattaki yolculuğu için gerekli teçhizatla donatmayı amaç edinir. Böylece İslami edebiyat ya da sanat, İslam'ın hayata dair tasavvuruna yönelmiştir⁴.

Muhammed Kutub *Menhecü'l-fenni'l-İslâmî* adlı eserinde sanatsal duyumun ve İslami tasavvurun doğasına dair incelemeler yapmıştır. Ayrıca bu eserinde İslami tasavvur karşısında insan, gerçekçilik, insani duygular, estetik ve kader konularına dair düşünce ve teorilerini ortaya koymuştur. Ardından İslami edebiyatla ilgili bir değerlendirme ve bu edebiyata dair örnekler vermiştir. Kutub'a göre İslami edebiyat yeni bir oluşumdur. Her edebiyatta olduğu gibi insan unsuru İslami edebiyatta da önemlidir. Ancak Kutub'a göre İslami edebiyatı ortaya koymak için Müslüman bir yazar olmaya gerek yoktur. Zira hayata, insana ve varlığa dair İslami tasavvur insana ait varoluşsal bir tasavvurdur. İnsan olmağı bakımından insana hitap eden bir yönü vardır ve bu anlamda herhangi bir insan da bu tasavvurla bir şekilde denk gelebilir. Bu nedenledir ki yazar, Müslüman olmayan yazarların eserlerinden de İslami edebiyata örnekler verilebileceğini ifade etmiştir⁵.

İslami edebiyat mefhumuna dair teori denemeleri yapan erken dönem isimlerinden bir diğeri Necîb el-Kîlânî'dir. 1963 yılında yayınlanan eserinde edebi bir kavram olarak *İslamcılık* terimini ortaya atan yazar daha sonra bunun yerine İslami edebiyat kavramını kullanmayı tercih eder. Kîlânî'ye göre İslami edebiyatın kendisi veya örnekleri henüz olmasa da fikri dayanağı olan İslam dininin olması, böyle bir edebi akımı da beraberinde getirecektir. Ancak İslam davetinin başlangıcından beri bu yönde bir edebi hareketliliğin olduğundan da bahseden yazara göre İslami edebiyat, “okurunu etkileyen, ardında bir düşünceyi barındıran, bir duyguyu harekete geçiren sanatsal bir görünümdür”. Hayatı iyi ve kötü yanlarıyla

³ Kutub, *et-Tasvîrû'l-fennî fî'l-Kur'ân*, 87-89, 144-155, 171; el-Ya'kûbî, “Mustalahu'l-Edebi'l-İslâmî,” 1175; Civelek, “Modern Arap Edebiyatında İslâmî Edebiyatın Yeri ve Öncüleri,” 88.

⁴ Seyyid Kutub, *Fi't-târîh... fıkra ve menhec* (y.y.: Beytu'l-Makdis, 2017), 11-13; Hasen Serbâz, “Nazariyyetu'l-edebi'l-İslâmî ve tatavvuruha fî'l-edebi'l-'Arabiyyi'l-mu'âsir,” *Sekâfetunâ*, no. 38 (2015): 148.

⁵ Muhammed Kutub, *Menhecü'l-fenni'l-İslâmî* (Kahire: Dâru's-Şurûk, 1983), 6, 181-183.

tamamen kuşatır. Ama boş konuları ele almaktan kaçınır. Dile getirdiği her olay, görünüm arka planında bir düşünceden kaynaklanmakta ve ona hizmet etmektedir. Ayrıca Batı edebiyatlarında *litterature engagée* olarak adlandırılan *iltizâm* (sorumlu ve bağlı edebiyat olarak Türkçeleştirilebilir) kavramına da vurgu yapan yazar, İslami edebiyat açısından bunun inanca dayalı bir itaat ve ikna olma durumu olup dünya ve ahiret arasında bağlar kurmayı da beraberinde getirir⁶.

Sonraki dönem edebiyatçıları ve eleştirmenler, İslami edebiyatın ne olduğuna dair tamamlayıcı unsurlar eklemeye devam etmiştir. Bunlardan Suriyeli akademisyen ve yazar Abdurrahmân Ra'fet Bâşâ'ya (1920-1986) göre önceki söylenenlerin yanı sıra bu edebiyat “hedefi olan sanatsal bir ifade biçimidir”. ‘İmâduddîn Halîl’e göre ise bu edebiyatın en önemli iki özelliği “kelimeler aracılığıyla ortaya konan insanın benliğinde bir etkiye sebep olan estetik bir ifade” ve “varlığa dair İslami bir düşünme biçimi” olmasıdır. Bu iki düşünceyi birleştirir şekilde düşüncelerini ortaya koyan Malezyalı yazar Şahnun Ahmed’e (1933-2017) göre edebiyat bir tür ibadet biçimidir. İnsanı gerçeği anlaması ve ahlakını yükseltmesi hususunda desteklemelidir. Bu edebiyatı ortaya koyan edebiyatçı da dini bilinçle donanmış olmanın yanı sıra edebi kurallara ve sanatsal tekniklere de hâkim olmalıdır. Şafi Ebubekir’e göre ise İslami edebiyat insani, manevi, evrensel ve sanatsal unsurları içermeli; bunu ortaya koyan edebiyatçı da İslami bir eğitim almış olmalıdır. Ancak bu şekilde kendileri ve okur kitlelerini yükseltecek değerlere dair metinler kaleme alabilirler.⁷

Türk edebiyatında da bir dönem İslami edebiyat konusu tartışılmış, hatta bu isimle bir dergi yayınlanmıştır. İslami edebiyat dergisi, Necîb el-Kîlânî’nin alanla ilgili önemli eserini Türkçeye kazandıran Ali Nar öncülüğünde 1988 yılında çıkmaya başlamıştır. Nar derginin ilk sayısı için yazdığı giriş bölümünde İslami Edebiyatın genel anlamdaki edebiyattan, aynı terimleri, mazmunları kullansa bile farklı olduğunu ifade eder. Ona göre bu edebiyatta “sanatla inancın iç içe geçmesi” söz konusu olup sözün en mükemmel hâli olan Kuran’a mümkün olduğunca yaklaşan bir sanat ortaya koymak amaçtır. Yazar bu edebiyatı “Geçerli söz sanat ölçüleri ve

⁶ Necîb el-Kîlânî, *el-İslâmiyye ve 'l-mezâhibu 'l-edebîyye* (Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 1987), 5-10; Necîb el-Kîlânî, *Medhal ile 'l-edebî 'l-İslâmî* (Katar: Metâbi'u'd-Dûha el-Hadîse, 1987), 26, 33-35, 79-81.

⁷ Serbâz, “Nazariyyetu'l-edebî'l-İslâmî,” 152; ‘İmâduddîn Halîl, *Medhal ilâ nazariyyeti 'l-edebî 'l-İslâmî* (Şam-Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 2007), 64; Rahmah BT Ahmad & Adly Yaacob, *Al-Islam Wal Al-Adab Al- Malayui* (Kuala Lumpur: IIUM Press, 2008), 176-178, 199-200, 333-359 akt.; Arif Karkhi Abukhudairi, “Yeni Bir İslami Edebiyat Teorisi Doğrultusunda Evrensellik [Universality Towards A New Theory of Islamic Literature],” çev. Nesrin Aydın Satar, *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi – Şırnak University Journal of Divinity Faculty* 10, no. 23 (Aralık 2019): 827-830; Dölek, “Kutsal ile Edebiyatın Buluşması: Roman Teolojisi,” 430.

ilkelerini başarırken; mana ve muhtevada da onun mesajını asliyetiyle iletmek” olarak tanımlar⁸ ve şunları dile getirir:

“İslami, yani İslâm rengine bürünmüş “Edebiyat” İslâm düşüncesi ve dünya görüşünü benimsemiş kafa ve kalbin; o duyguları terennüm etmesiyle oluşan yazılı veya sözlü birikim... İster İslami terim ve sembolleri kullanarak; bir şahsı bir manayı, ya da tüm İslâm kutsallarını anlatıp durmaya yönelik olsun, isterse öyle terim ve sembollere ilişmeden İslâm’ın Evrensel hüküm ve mefhumlarını konu edinsin...”⁹

Bu çerçevede, İslami edebiyat kavramı etrafında şekillenen düşünsel zeminin, sadece dinî referanslarla değil, aynı zamanda sanat, estetik ve edebi sorumluluk bağlamlarında da ele alındığı görülmektedir. Gerek Seyyid Kutub’un Kur’ân merkezli sanatsal analizleri, gerek Muhammed Kutub’un insan, duygu ve kader eksenindeki çözümlemeleri, gerek Kılânî’nin iltizâm kavramı üzerinden yaptığı tanımlamalar ve gerekse ilerleyen süreçte Abdurrahmân Ra’fet Bâşâ, İmâduddîn Halîl, Şahnun Ahmed ve Şafî Ebubekir gibi düşünürlerin katkıları İslami edebiyatın yalnızca tematik bir yönelim olmadığını; bunun ötesinde, belirli bir dünya tasavvurunun estetik ve edebi biçimlerle ifadesi olduğunu ortaya koymaktadır. Türkçe literatürdeki yansımaları da dikkate alındığında, İslami edebiyatın hem kavramsal hem de pratik düzlemde çok katmanlı ve yoruma açık bir alan olarak değerlendirilebileceği söylenebilir.

2. Hamîde Kutub (1937-2012) ve Eserleri

Kutub kardeşlerin en küçüğü Hamîde Kutub 1937 yılında Mısır’ın Asyût vilayetinde Mûşâ köyünde dünyaya gelmiştir. Babası beldenin önde gelenlerinden İbrâhîm Kutub olup Hamîde Kutub ile beraber Seyyid, Muhammed ve Emîne isimli, İslâm düşüncesine ve edebiyatına önemli katkılarda bulunan üç çocuğu daha bulunmaktadır. Kendisi ile gerçekleştirilen bir röportajda erken yaşlarından itibaren yetiştirilmelerinde abileri Seyyid Kutub’un etkin olduğunu ifade eden yazar, belirli kalıplara ve emirlere göre hareket yerine anlamaya yönelik telkinlerle tam bir özgürlük içerisinde yetiştiğini dile getirmektedir¹⁰.

Okuma alışkanlığını erken yaşlardan itibaren kazanmış ve kütüphaneler aracılığıyla pek çok eseri okuma fırsatı elde etmiştir. Üniversite eğitiminde öncelikli

⁸ Ali Nar, “Niçin Böyle Bir Dergi?,” *İslâmî Edebiyat*, no: 1 (Mayıs 1988): 2; Ali Nar, “Kuruluş Hitabesi,” *İslâmî Edebiyat*, no. 1 (Mayıs 1988): 3; Hatice Bekaroğlu, “Ali Nar ve İslâmî Edebiyat Düşüncesine Yönelik Çalışmaları” (Yüksek Lisans Tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi, 2020), 21-27.

⁹ Nar, “Kuruluş Hitabesi,” 3-4.

¹⁰ Hilal Görgün, “Seyyid Kutub,” *DİA*, c. 37, (İstanbul: TDV: 2009), 64; Hamîde Kutub, “Hadîsu’z-Zikrâyât el-mucâhide el-hâce Hamîde Kutub şekikatu eş-şehîd el-ustâz Seyyid Kutub” (Video Kaydı, t.y.), erişim 20.05.2025.

ilgi alanı Arap ve Fransız edebiyatı olmakla beraber yeterli dil seviyesini karşılayamadığı için Tarih bölümüne girmiştir¹¹.

1965 yılında hakkında yapılan çeşitli suçlamalar sonucunda on yıllık bir hapis cezası almıştır. *Harbiye* cezaevi ve ardından *Kanâtir* cezaevinde geçirdiği altı senelik hapis hayatının kendisine kattıkları arasında Kuran'ı ezberlemesi ve çeşitli anılar biriktirmesi zikredilebilir. 1967 yılında apandis iltihabı sebebiyle *Dâru 'ş-Şifâ* hastanesine kaldırılmış, sıkı gözetim altında ameliyat olmuştur. 1971 yılı Kasım ayında Cumhurbaşkanı kararıyla kalan cezası affedilmiştir. Cezaevinden çıkışının ardından Seyyid Kutub'un doktoru Hamdî Mes'ûd (d.1940) ile evlenmiş ve eşiyle beraber Fransa'da ikamet etmiştir¹².

Hamîde Kutub, 2012 yılı temmuz ayında Paris'te vefat etmiştir.

Kutub yazı hayatına erken yaşta Seyyid Kutub'un teşviki ile onun yönetimindeki dergide başlamıştır. Öncelikle şiir denemeleri kaleme almıştır ancak sonrasında öykü türüne yönelmiş ve genel olarak çalışmalarını bu yönde sürdürmüştür. Kutub kardeşler olarak kaleme aldıkları *el-Etyâfu 'l-erbe 'a* adlı eserin dışında üç adet öykü koleksiyonu bulunmaktadır¹³.

a) *el-Etyâfu 'l-Erba 'a*: 1945 yılında yayınlanan eser, Seyyid, Muhammed, Emîne ve Hamîde Kutub kardeşlerin beraberce yazdıkları, içerisinde hayat hikayelerinden izler taşıyan kitaplarıdır. Mukaddime bölümünü kaleme alan 'Abdullâh el-'Ukayl, dört kardeşin hem kan bağı ile hem de edebiyat bağıyla birbirine bağlı olduklarını, anılarda, romantizme olan meyilleri ve bunun bir göstergesi olarak gurbette olma, kaygı, ölüm düşüncesi ve korkusu ile ilgilenmeleri, vefalı oluşları ve tasvir yetenekleri bakımından benzer özelliklere sahip olduklarını ifade etmektedir. Ayrıca genel olarak Arap edebiyat tarihine bakıldığında edebiyat geleneği olan aileler olmasına rağmen ortak bir eser ortaya koyan iki aileden birinin Kutub ailesi ve bu eserleri olduğuna da işaret edilmektedir. Ayrıca Kutub kardeşlerin bu ortak çalışmayı yapmalarında, kan birliği ve duygu birliğinin yanı sıra aralarında var olan sıkı dostluğun da önemli bir etken olduğuna dikkat çekilmektedir¹⁴.

Eser en küçük kardeş olan Hamîde Kutub (1937-2012) bölümüyle başlamış, Emîne Kutub (1927-2007) ve Muhammed Kutub (1919-2014) ile devam etmiş, en

¹¹ Kutub, "Hadîsu 'z-Zikrayât."

¹² "Karârü Raîsi Cumhûriyyeti Mısır el-'Arabiyye," *el-Ceride er-Resmiyye* 44 (4 Kasım 1971), 1971/2811, 664; Hamed Al Zayat, "Arabic Books of Prison Literatyre During (1948-2020): An Analytical Bibliometric Study," *Inter. J. Of Lib. & Inf. Sci.* 9, no. 4 (October – December 2022): 22; Hassan Abu Hanieh, *Women and Politics: from the Perspective of Islamic Movements in Jordan* (Amman: Friedrich-Ebert-Stiftung, 2008), 89.

¹³ Al Zayat, "Arabic Books of Prison Literatyre During (1948-2020)," 28.

¹⁴ 'Abdullâh el-'Ukayl, Muhammed Kutub vd.'nin *el-Etyâfu 'l-erbe 'a* adlı kitaplarına mukaddime (Mısır: Merkezi 'l-İ'lâmi 'l-'Arabiyye, 2015), 9-14.

büyükleri olan Seyyid Kutub bölümüyle son bulmuştur. Seyyid Kutub her bir kardeşini çeşitli ifadelerle tanımlamıştır. Hamîde Kutub için şu ifadeleri kullanmıştır:

“Bu tayflardan biri yetişme çağındaki kızdır. Her daim duygu içerisinde, meçhul bir hayaletten korkmuş haldedir. Hayata sıkı sıkıya bağlıdır ve ancak ondan korkar. Bilinmeyen içinde ne zaman düşüncelere dalıp anlamaya çalışsa ürkerek bakınıp durur¹⁵.”

Hamîde Kutub’un bölümü ilk bölüm olup 13 öyküye yer verilmiştir. Bu öyküler *Ğurbe*, *İbâdetu’l-hayât*, *Eyyuhe’l-kabr*, *Ğurûr*, *Kalb mutemerrid*, *el-Hulm* ve *’l-yakaza*, *ile’l-mechûl*, *ez-Zemenu’s-sâhir*, *fî’l-leyl*, *fî dav’i’l-kamer*, *el-Yedu’l-hafiyye*, *‘Azametu’l-leyl* ve *Erneb yesteğîs* isimlerini taşımakta olup bu isimler, Kutub kardeşlerin ortak özellikleri olarak vurgulanan kaygı, ölüm düşüncesi ve korkusu meselelerine işaret etmektedir. Hamîde özelinde ise bu öyküleri ile geçmişin içinde ama geleceğe doğru bir yolculuk içerisinde olduğu; dünyasına yabancı, öfkeli ve kendisi ile sevdikleri arasında bir engel olarak gördüğü ölümle meşgul; kayboluş, manevi pişmanlıklar ve yabancılaşma, korku ve endişe, ama bir taraftan da umut gibi duyguları yansıttığı ifade edilmiştir¹⁶.

Hamîde Kutub’un öykülerinde yukarıda bahsi geçen temaları, üslup farklılıklarını ve farklı teknik kullanımlarını gözlemlemek mümkündür. Bu tematik çeşitliliği, farklı yöntem kullanımını ve yazarın düşünsel yönelimini örneklemeye potansiyelleri düşünülerek eserden dört öykü seçilmiştir. Bunlardan ilki *Ğurbe*’de, babasının ölümünün ardından köyünü terk edişini ve kısa bir süre sonra annesini kaybetmesinin ruh hâli üzerindeki etkilerini ve dünyadan kendini soyutlayışını arkadaşına yazdığı mektup aracılığıyla dile getirmiştir. Yazarın bu öyküde tercih ettiği mektup tekniği, dönem yazarları arasında yaygın şekilde kullanılmıştır. İç sorgulamalara da yer veren Kutub, ölüm, yabancılaşma ve kayboluş gibi temaları işlerken, içinde hissettiği duyguları özetleyen şu ifadelerle öyküsünü sonlandırır:

“Ben, sevgili arkadaşım, şu varlık aleminde hayrette kalmış bir bitkiyim. Ne dersin? Bu kendi toprağından başka bir yere taşınmış ve köklerinden koparılmış bu bitki bir kez daha tutunabilir mi?¹⁷”

Bu ifadeler yazarın daha sonra göreceğimiz İslami edebiyat düşüncesine uygun şekilde, hayatın zor ve karanlık yanlarını sunmakla beraber umudu da bırakmama ve çıkar yol arayışına bir örnek olarak gösterilebilir.

¹⁵ el-‘Ukayl, mukaddime, 17; Muhammed Kutub vd., *el-Etyâfu’l-erba’a* (Mısır: Merkezi’l-İlâmi’l-‘Arabiyye, 2015), 43.

¹⁶ el-‘Ukayl, mukaddime, 18.

¹⁷ Kutub vd., *el-Etyâfu’l-erba’a*, 47-62.

Yazarın edebi yaklaşımını ve kullandığı teknikleri yansıtan bir diğer öykü *İbâdetu'l-hayât*'tır. Karamsarlık ile umudu bir araya getiren öykü, hayatın acı yanlarını tüm açıklığı ile ortaya koyarken, yaşanan sıkıntıların daha iyi bir yaşama götüren basamaklar olabileceği ve olması gerektiği düşüncesini işlemektedir. Kutub, mutsuzluk üzere bina edilmiş olsa da bu gerçeklik içinde hayata tutunma duygusunu somutlaştırmaya çalışmıştır. Öyküde yer verdiği şiir şeklindeki şu ifadeler, metnin ana düşüncesini yansıtmaktadır:

“Neden insan hayatın her bir anını kalbindeki hayat parçacıklarının tamamıyla yaşayamaz

Yazık kendiyile pencereden karşılaşan ve heba olup gittiğini gören bu deliye

Kendini bu yok oluş içerisinde karda sanır

Yeryüzünü ve içerisindeki tüm kötülükleri bırakıp gitmekle kazançta

Sıkıntıların halel getiremediği ebedi huzura ulaşmakla

Oysa o kaybetmiştir her şeyi, o çilenin yokluğuyla¹⁸”

İle 'l-mechûl isimli şiirsel öyküde Hamîde Kutub, bireylerin emellerinin yerini tasa ve sıkıntıya bırakarak çöküşünü, monolog tarzında sorgulayışlarla tasvir etmiştir. *el-Yedu 'l-hafıyye* isimli metninde ise zamanın dönüşümü ve beraberinde insanların önemsedikleri şeylerde, ölçülerinde, sevdiği ve sevmediği şeylerde dönüşüme neden olmasını konu edinmiştir. Ona göre geçmişte kalan hayatımız bu değişime sebep olacak şeyleri de içinde gizlemektedir¹⁹.

Kitabın ikinci bölümü Emîne Kutub'a ayrılmıştır. Kitabın başında yer alan tanıtım bölümünde yazara dair şu ifadeler geçmektedir:

“Bu tayflardan bir diğeri, o dingin genç kızdır. Mazinin derinlerine dalmıştır, sanırsınız ki dönmeyecek. Tasvir haznesi, ifade haznesinden daha büyüktür²⁰.”

Bölüm içerisinde Kutub'un altı öyküsü bulunmaktadır. Bu öykülerde bireyin zaman mefhumu ile kurduğu ilişki ve geçirdiği dönüşüm, nesiller arası çatışma, kadının psikolojik dünyası ve yaşadıkları ikilemler, sosyal adaletsizlikler ve kırsal yaşamın zorlukları gibi çeşitli temalar ele alınmaktadır. Karakterlerin iç dünyalarına odaklanan bu metinlerde, kimi zaman karamsarlık ağır bassa da, yer yer umut ve direncin izleri hissedilmektedir²¹.

¹⁸ Kutub vd., *el-Etyâfu 'l-erba 'a*, 63.

¹⁹ Kutub vd., *el-Etyâfu 'l-erba 'a*, 77-78, 86-88.

²⁰ Kutub vd., *el-Etyâfu 'l-erba 'a*, 44.

²¹ Kutub vd., *el-Etyâfu 'l-erba 'a*, 95-102, 132-138.

Kitabın üçüncü bölümü Muhammed Kutub’a ayrılmıştır. Kitabın girişinde yazar için yapılan tanımlama kısmı şu şekildedir:

“Bu tayflardan bir diğeri, hayret mertebesindeki delikanlıdır. Benliğinin yollarında ve dönemeçlerinde her daim gezinmektedir. Benliğini yoklar durur, onu teemmül eder. Ne araştırmaktan ne de düşünmekten bıkmaz. İşin aslı o, uyanırken hayale dalar, hayallerdeyken ise uyanıktır²².”

Muhammed Kutub’un bölümü üçü *sûra nefsiyye*, bir tanesi ise öykü olarak adlandırılan dört eserden oluşmaktadır. Bu öykü ve deneme-anı karışımı olan bu metinlerde hafızanın sınırları ve yanıltıcılığı, çocukluk döneminin masumiyeti ile gençlikte kadın-erkek ilişkilerinde yaşanan dönüşüm, zaman algısı ve zamanın derinliği, sanatın kaynağı ve sanatçının zamanla olan mücadelesi gibi temalar ele alınmaktadır²³.

Kitabın asıl yazarı olduğu düşünülen Seyyid Kutub’un tanıtım kısmında kendine dair kaleme aldığı ifadeler şu şekildedir:

“Bu tayflardan bir diğeri, o dalgın gençtir ki imkânsız olanın aşığıdır. Bulamadığı şeyi arar durur; elde edilen tüm şeylerden usanır. Bunların tamamının dışında o, bu tayfların babaları, abileri ve arkadaşlarıdır²⁴.”

Seyyid Kutub’un bölümü *nefesât, lefetât, hefetât, sebhât, salavât, hatarât* notlarıyla başlayan altı bölümden oluşmaktadır. Bu bölümlerdeki anlatılar genellikle deneme, anı, iç diyalog ve kısa anlatı türlerinde kaleme alınmıştır. Bu metinlerde bireyin hakikatle karşılaşması, zamanın insan üzerindeki etkisi, aydınlık ve karanlık arasındaki ikilemle sembolize edilen hayatın aşamaları, özgürlük arayışı ve bireyin bağlardan kurtulma isteği gibi temalar ön plana çıkmaktadır. Kutub’un üslubu, düşünsel yoğunluk, sorgulamalar ve sembolik anlatımla birleşerek, bireysel farkındalığı ve ruhsal dönüşümü ön plana çıkaran bir edebi yapı sunmaktadır²⁵.

b) *Rihle fî Ahrâşi'l-Leyl*: Hamîde Kutub’un kısa öykülerden oluşan bu koleksiyonu 1998 yılında yayınlanmıştır. 10 öyküden oluşan eserin ithaf bölümü şu şekildedir:

“Sevgili abim... Seyyid. Allah’ın lütfu ile seni seçtiği o ulvi aleminde sana, bu ilk eserimi ithaf ediyorum. Beraberce çektiğimiz zorlukları anlatan bu öyküyü. Bu eserin ortaya çıkması -Allah’ın lütfundan sonra- senin emeğinle. Ben ve yaşadığım süreç -Allah’ın lütfu ile- kalemimden çıkacak her şey senin kaleminden çıkmış gibidir²⁶.”

²² Kutub vd., *el-Etyâfu'l-erba'a*, 44.

²³ Kutub vd., *el-Etyâfu'l-erba'a*, 151-197.

²⁴ Kutub vd., *el-Etyâfu'l-erba'a*, 44.

²⁵ Kutub vd., *el-Etyâfu'l-erba'a*, 201-208, 209-214.

²⁶ Hamîde Kutub, *Rihle fî ahrâşi'l-leyl* (Beyrut: Dâru's-Şurûk, 1998), 5.

Hamîde Kutub eserin mukaddimesinde, sıkıntılı ve zor zamanlara, zulme uğradıkları dönemlere dair böyle bir eser telif etme düşüncesinin hiçbir zaman olmadığını, aksine bu hatıraları kendine saklamak istediğini ifade etmiştir. Buna rağmen çevresinden gelen talepler sebebiyle bu eseri yayınlamaya karar vermiştir. Kitapta anlatılan zorluklar, zulüm ve baskılar şahsi gibi görünmekle beraber aslında bu toplumun bir dönemine şahitlik eden belgeler mesabesinde²⁷.

Kutub'un mukaddime bölümünde tartıştığı konulardan biri eserin türüdür. Kendisi eserdeki öykülerin ya da genel anlamıyla bu kitabın hangi edebi türe yakın olduğu hususunda bir belirginlik ortaya koymamış, bu hususu eseri inceleyenlere bırakmıştır. Zira bu eseri meydana getirirken herhangi bir edebi türün çerçevesi ve kurallarına uyma gibi bir kaygı gütmemiş, üç temel prensibe uymak kaydıyla anlatmak istediklerinin kendi şeklini almasına izin vermiştir: Doğruları, yanlışlarıyla bir döneme dair doğru bilgiyi aktarmak; yer yer alışılmadık olaylar olsa da insan hakkında insani bir ifade biçimi olması; son olarak Müslüman bireyi, onun kendine has yanlarıyla, bakış açısıyla, Allah'ı bilişyle, inişleri, çıkışları, zaaflarıyla, tökezlemeleri, sonra yeniden ayağa kalkışlarıyla anlatma çabası. Müslüman birey hakkında daima iyi yönlerini ön plana çıkaran yazılar yazılması gerektiğini düşünenlerin aksine böyle bir tutumu benimseme sebebini, bu durumun fitri olması ile açıklamaktadır. Zira insan için asıl olan hatasız olması değildir. Aksine zayıf yönlerini bilmesi, onlarla mücadele etmesi, hataya düşerse geri dönmesi ve doğru yol üzere sebat etmesidir. Bu sebeptir ki Hamîde Kutub tam bir sadakatle ve süslü göstermeksizin insanı olduğu gibi ele almaya özen göstermiştir²⁸.

c) *Nidâ' ile'd-Diffeti'l-Uhrâ*: Hamîde Kutub'un ikinci öykü kitabı olup 2000 yılında yayınlanmıştır. 11 öyküden oluşmaktadır. Eserin ithaf bölümü kendi başına edebi bir yolculuğu içermekte gibidir:

“Diken çalılarında yürüyen ve kan göletine dalanlara... dünyanın kuşattığı ve tüm gücüyle boynundaki bağları sınırsız hale getirmeye çalıştıklarına... tek başlarına boş eller ve mamur gönüllerle, damarlarındaki kana değin her bir hücresi kokuşmuş bir dünyaya karşı durmaya çalışanlara... tükenip yok olmazdan evvel onu kurtarma derdine düşenlere...”

İki kapak arasında hakka ve dosdoğru bir yola ileten bir kitap bulup ruhlarını ve ömürlerini, yok pahasına, onun rayesini yüceltme yoluna sarf edenlere... şayet görseydi onları çok sevecek olan peygamberin sevdalılarına... bu ikinci öykü koleksiyonunu armağan ediyorum. Bu eser Allah'ın rızası ve cennetine, bir de sevecekleri başka bir şeye *Allah'tan bir yardım ve yakın bir fethe*²⁹ giden uzun yolda

²⁷ Kutub, *Rihle fî ahrâşi 'l-leyl*, 7.

²⁸ Kutub, *Rihle fî ahrâşi 'l-leyl*, 7-11.

²⁹ Saff 37/13, *Kur'ân Yolu*, erişim 2 Haziran 2025, <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/Saff-suresi/5173/10-14-ayet-tefsiri>.

çekilen sıkıntıların bazılarını anlatır. Umarım uzun yolda atılan adımlara (bir nebze de olsa) yardımı olur...³⁰

İthaf bölümünde kullandığı ifadeler tek başına bir toplumun ve hatta belki dünyanın tamamının durumuna dair metaforları, karanlık ve aydınlığı, evrensel çağrının yanı sıra Müslümanlara yönelik yanını ihmal etmeyecek şekilde ortaya koymaktadır. İlk kitabının aksine burada yer alan öyküleri ve “ikinci” ifadesini kullanarak da ilk kitabını edebi tür olarak “öykü” kısmına konumlandırmıştır.

Eserin mukaddime kısmı da bir sorgulayışın göstergesidir. Yazar bu bölümde, en umutsuz anlarda insanın gerçek varlığı keşfedişine, o keşfedişle beraber gerçek aydınlığın başlayacağına vurgu yapar. Çünkü insan, karşı karşıya olduğu kişiler ne kadar güçlü olursa olsun her şeyin en başında ve sonunda Allah’ın izin vermediği bir şeyin gerçekleşmeyeceği bilincine ulaşmış ve teslim olmuştur. Yine bu mukaddime kısmı da Kutub’un İslami edebiyat eksenini, bu ekseninde kalarak eserler meydana getirme gayretinde olduğunu göstermektedir. Zira “dalalet”, “Allah’ın mutlak hâkim olduğu bilgisi ile aydınlanmak”, “hak ve batıl”, “ümme”, “cahiliye adetleri”, “Allah’a davet etmek”, “sadece O’nun dosdoğru yoluna tabi olmak” gibi kavramlar ve ifadeler, ayet kullanımları ve göndermeleri ile bir tür sorgulayış ancak iman çerçevesinde çözüm üretme göze çarpmaktadır. Son olarak yazar, ilk öykü kitabında olduğu gibi sanatsal kaygılarla doğruluktan tavize kaymadan olay ve duyguların doğruluğunun ön planda tutulduğuna dikkati çekmiştir³¹.

Hapishane edebiyatı kapsamında değerlendirilen bu eseri bir tür otobiyografi özelliği taşımakla beraber anlatımlarda birinci tekil şahıs anlatıcıdan çok üçüncü tekil şahıs anlatıcı tercih edilmiştir. Diyaloglardan ziyade monologlar, geriye dönüşler ve değerlendirmeler esere hâkim olan üslup özellikleridir. Diyalogların arka planda kalmasının bir sebebi de hapishane koşullarında bunun çok zor olmasıdır. Zira herhangi biriyle görüştürülmeleri, hücreler arasında sesini duyurup konuşabilmeleri mümkün değildir³².

Evbe ile 'l-Melâz ve İslami Edebiyat Teorisine Dair Düşünceler

Hamîde Kutub’un son eseri *Evbe ile 'l-melâz* adıyla 2011 yılında yayınlanmış bir öykü koleksiyonudur. Eserde en kısası on, en uzun otuz sayfa olmak üzere farklı uzunluklarda 11 öykü yer almaktadır. İthaf bölümü şu şekildedir:

“Zorluklarla dolu topraklarda, batının çetin kasırgaları tarafından çöle çevrilmiş o topraklarda bir su yolu açabilmek için gayret eden o cömert ellere; capcanlı ve nabız

³⁰ Hamîde Kutub, *Nidâ' ile 'd-diffeti 'l-uhrâ* (Beyrut: Dâru’ş-Şurûk, 2000), 5.

³¹ Kutub, *Nidâ' ile 'd-diffeti 'l-uhrâ*, 7-14.

³² Ashraf Ibrahim Muhamed Zidan, “Intellectual Rape: The Image of the Political Prisoner in the Egyptian Novel,” *Ariel A Review of International English Literature* 41, no.1 (2010): 170-171.

durmaksızın atarak, yüce, pak ve insani bir edebiyat nehri çağlayabilsin diye bugün ve yarın bu yolu genişletmeye ve derinleştirmeye çalışan, çalışacak olanlara; kısa öykülerden oluşan bu eseri ithaf ediyorum...³³

Hamîde Kutub'un bu eseri, mukaddimesinde İslami edebiyata dair görüşlerine yer vermesi bakımından da ayrı bir önemi haizdir. Yazar öncelikle İslami edebiyatın tanımına yer vermiştir:

“İslami edebiyat, İslami bir çerçeveden bakarak varlık aleminin, hayat ve insanın sanatsal ve hoş bir üslupla ifade edilmesidir. Bu İslami çerçeve bakış açısını, varlık alemi, hayat ve insandan her birini kapsayan İslami tasavvurdan almaktadır.”

Her ne kadar ortaya çıkış ve gelişim sürecinde İslami edebiyat kavramına dair farklı tanımlar ortaya atılsa da Hamîde Kutub'a göre bu tanım, İslami edebiyat teorisyenlerinin ve eleştirmenlerin üzerinde ittifak ettikleri, doğru bir tanımdır. Ne var ki üzerine konuşulması gereken birkaç husus vardır. Bunlardan ilki Müslüman edebiyatçının özellikleridir: “İslami ölçütlerle uyumlu ve kalbimiz mutmain bir şekilde İslami olarak niteleyebileceğimiz edebi eserleri ortaya koyacak olan Müslüman edebiyatçının temel özellikleri nelerdir?”³⁴

Müslüman edebiyatçının yanı sıra konuşulması gereken bir diğer husus İslami tasavvurdur. Bu tasavvur varlık, hayat ve insana dair salt bir bakış açısından, bir teoriden mi ibarettir?

“İslam ve aynı şekilde varlık alemi, hayat ve insana dönük İslami tasavvur, beşerî hayatın her bir yönünde etkin (*fâ'il*), olayların başlatıcısı (*mutelharrik*) bir var oluştur (*vucûd*). Bu tasavvurun, İslami çerçevede oluşturulmuş beşerî gerçekliğin her bir parçasında, her bir dokusunda içkin ve kendine özgü bir rengi vardır...³⁵

İslami tasavvurun, kendisi ile beraber hayatın her alanını değiştiren ve dönüştüren etken yanına vurgu yapan Hamîde Kutub, bu kavramla ilgili ulaşmak istediği belirginlikle, Müslüman edebiyatçının kimliğini netleştirme gayretindedir:

“O halde İslami edebiyatın masdarı olan Müslüman edebiyatçı, yaratılışından sanatsal yeteneklere sahip ve aynı zamanda varlık alemine, hayata ve insana dair olan İslami tasavvurun onu kendine özgü renklerle boyayıp şekillendirdiği kişidir.”

Hamîde Kutub'a göre bu tasavvur, yaşadığı gerçeklik ne olursa olsun, insanın aklı, kalbi, işleri, hayata dair amaçları ve ilgilerini dönüştürürken, aynı zamanda onun kendi var oluş amacını gerçekleştirmesinde ona rehberlik etmektedir³⁶.

³³ Hamîde Kutub, *Evbe ile 'l-melâz* (Şam: Dâru'l-Kalem, 2011), 5.

³⁴ Kutub, *Evbe ile 'l-melâz*, 7.

³⁵ Kutub, *Evbe ile 'l-melâz*, 7-8.

³⁶ Kutub, *Evbe ile 'l-melâz*, 8-9.

Daha sonra gerçeklik ve gerçekçilik kavramlarına değinen Hamîde Kutub, zihinlerde bir karmaşaya mahal vermemek için İslam ve bu olgular karşısındaki konumundan bahseder. Ona göre İslam gerçekçidir. Ancak içinde bulunduğu toplum kendi sahih mefhumlarından beslenmemişse, onun gerçekliğine boyun eğmez³⁷.

Gerçeklik ve gerçekçilik ayrımını belirginleştirdikten sonra Müslüman edebiyatçı hususuna geri dönen yazar, onun varlık alemine, hayata, insana ve bunların ötesine dair bakış açısını İslami tasavvur çerçevesinde dönüştürdüğüne ve inşa ettiğine değinir. Bunu yaparken gayba imanı merkezi bir konuma yerleştirir. Bu imanın diğer tasavvur biçimlerine mensup olan, gayba iman etmeyerek ulvi ufuklara kendini kapatan kişilerle Müslüman edebiyatçı arasındaki farkların ana sebeplerinden biri olduğunu ifade eder³⁸.

İnsanın varlık alanında iki ana uçta yer aldığına değinen yazar bu bağlamı Tîn suresinde yer alan şu ayetlere dayandırır:

“Şüphesiz biz insanı en güzel biçimde yaratmışızdır. Sonra onu aşağıların en aşağısına indirdik. Ancak iman edip ahiret için yararlı işler yapanlar başka; onlar için kesintisiz bir ödül vardır³⁹.”

Hamîde Kutub, Kuran’da ifade edilen *Ahsen-i Takvîm* ve *Esfel-i Sâfilîn* kavramlarının, genel olarak insanların içinde yaşadıkları geniş alanın iki ucunu oluşturduğuna dikkat çeker:

“...İnsanlığın gerçekliği bu iki uç nokta arasında yer alan, sınırları belirlenmesi güç mesafede yayılmıştır. İnsan kötülükle gittikçe düşer, düşer, nefis-i emmârenin olduğu yere ulaşır. Sonra yükselir, önce nefis-i levvâmeye ardından nefis-i mutmainneye, ahsen-i takvime. Müslüman kişinin, ulvi insani ufka doğru miracının başlangıcı işte burasıdır⁴⁰.”

İnsanlık bu geniş alanda yer alırken, aşağıların en aşağısına düşerken ama aynı zamanda en yükseklerle çıkma potansiyelini de içinde barındırır. İşte Müslüman birey nefsin en alt kademelerinden birer birer bu yüce insani ufuklara doğru yükselişini sürdüren kişidir. Buradan hareketle Müslüman yazar, kendisine bahsedilen capcanlı kalbi ve ince sezgisi ile yaratıcının azameti ve yaratılanlardaki güzelliği görerek duygulara, duyguların ötesine ve ruha hitap eden bir edebiyat ortaya koyar. Yazara göre Müslüman yazarın sahip olduğu bu özellik yüce ve var olduğu bölgeyi aşan insani bir ifade biçimine ulaşmasındaki ana etkenlerden biridir. Hissi alemin sınırlamaları olmaksızın semavi alemle meşgul olan ama Allah’ın var

³⁷ Kutub, *Evbe ile'l-melâz*, 9.

³⁸ Kutub, *Evbe ile'l-melâz*, 9-10.

³⁹ Tîn 95/4-6, *Kur’ân Yolu*, erişim 11 Haziran 2025, <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/T%C3%AEn-suresi/6103/5-6-ayet-tefsiri>.

⁴⁰ Kutub, *Evbe ile'l-melâz*, 10.

ettiği hissi alemini de yok saymadan ikisi arasında orta bir yolda ilerler. Bu şekilde oluşturulmuş eserin hem ulvi aleme hem de dünyevi aleme dönük bir yanı vardır:

“Her türlü rengiyle gerçekliğin derinliklerine dalan bir edebiyat ortaya koyar. Bu gerçeklik ister ulvi İslami bakış açısına göre şekillenmiş, Allah'ın ahsen-i takvîmde yarattığı insanın mutabık düştüğü Rabbani-İslami bir gerçeklik olsun, isterse de dalalete dalmış, düşük, çölde kaybolmuş, bataklıklara takılmış, eksik olmak, varlık alemini ve yaratıcının hakikatini bilmemekle damgalanmış beşerî bakış açıları ile şekillenmiş bir gerçeklik olsun...”⁴¹

Hamîde Kutub, İslami edebiyatın yaşanılan gerçekliği tüm renkleriyle konu edinebildiği ve edinmesi gerektiğini ifade ettikten sonra, bu konumda İslami edebiyatın vazifesi üzerinde durmaktadır. Ona göre düşkün bir gerçekliğin yansımalarından biri konu edinilmişse burada hedef, insanlığın ulvi değerleriyle uyuşmayan bu durumu yüceltmek olmamalıdır. Aynı şekilde yaşanılan gerçekliğin bir fotoğraf gibi yansıtılması, böylece insanın esfel-i sâfilîne düşüşünün ifşa edilmesi, bir anlamda herhangi bir hedef olmaksızın gerçekliğin aktarılması İslami edebiyattan beklenen bir durum değildir:

“Zira İslami edebiyat, hedefi olan bir edebiyattır... onun yüce bir mesajı vardır, görevi her şeyden önce, fitratının yüceliklerine giden yolda Allah'ın ahsen-i takvim üzere yarattığı insanın elinden tutmaktır...”⁴²

İslami edebiyat ile ilgili bölümünün sonunda Hamîde Kutub, İslami bir edebiyatın varlığının ancak Hakka teslim olmuş Müslüman bir insan unsurunun varlığıyla mümkün olabileceğini vurgulamaktadır⁴³.

Kutub'un İslami edebiyat düşüncesinin yansımalarını, anlatım tekniklerindeki çeşitliliği, öykü türünün unsurları ve sanatsal yapısı itibarıyla ne düzeyde uygulandığını örneklemek adına koleksiyonda yer alan bazı öyküleri incelemek yerinde olacaktır.

Bu bağlamda eserin ilk öyküsü olan *Vâhatu's-selâm*, İslam'a ve Müslümanlara yönelik önyargıların, bireylerin yaşantıları ve davranışlarındaki tutarlılıkla aşılabilmesi üzerine temellendirilmiştir. Klasik hidayet öykülerini çağrıştıran öyküde, küçük yaşında Müslüman bir arkadaşı vasıtasıyla İslam'ı yaşayan bir aileyle karşılaşan bir karakter; yoksulluk-zenginlik zıtlığında mutluluğun maddi durumla doğrudan ilişkili olmadığı fikri ve bazı ön kabullerin, tabuların sorgulanışı gibi temalar ön plana çıkmaktadır. Öykü Kutub'un genel üslubuna uygun şekilde genel anlamda edebi kaygı ön planda olmadan, mümkün

⁴¹ Kutub, *Evbe ile 'l-melâz*, 10-11.

⁴² Kutub, *Evbe ile 'l-melâz*, 11-12.

⁴³ Kutub, *Evbe ile 'l-melâz*, 13.

olduğunca gerçekliğe yakın bir sadelikle kaleme alınmıştır. İslami edebiyatın evrenselliği düşüncesi göz önüne alındığında bu ölçüde sanatsal bir kurgu ortaya koymaktan ziyade, İslami değerlerin doğrudan aktarımına öncelik verildiği görülmektedir⁴⁴.

Kitaba ismini veren *Evbe ile'l-melâz* adlı öykü, İslamî öğretilerin gericilikle ilişkilendirildiği ve sol ideolojilerin özellikle kadınların özgürlüğü bağlamında daha modern olarak konumlandığı bir atmosferi resmetmektedir. Öykü, güncel bir gelenek haline gelen bu düşüncenin dışına çıkarak bilinçli bir şekilde İslam'a yönelen bir karakter üzerinden hidayet temasını merkeze alır. Aralarında dört yaş fark olan iki kız öğrenciden büyük olanının mezun olması, diğer öğrencinin içine düştüğü yalnızlık hissi; çevresindeki öğrencilerin ilkeli olduklarına dair iddialarının davranış düzeyinde karşılık bulmaması; Allah'a yönelenlere kapıların asla kapanmadığı ve yalnız kalmadıkları gibi temalar hem karşılıklı diyaloglar hem de iç monologlar eşliğinde işlenmiştir⁴⁵.

el-Ebu's-Sûra adlı öykü, siyasi görüşleri ve muhalif duruşları nedeniyle tutuklanan erkeklerin hapisanede maruz kaldıkları baskı ve eziyetleri, geride kalan ailelerinin gözünden örneklendirmektedir. Anlatıcı eşi tutuklanan ve yeni doğum yapmış bir kadın olup yaşadığı endişe ve umut, özlem ve korkularına dair yer alan betimlemeler, öykünün güçlü yanlarını oluşturmaktadır. Mısır'da halkın bir kesiminin maruz kaldığı baskılar açısından bakıldığında öykü, tarihsel bir belge niteliği de taşımaktadır⁴⁶.

İrhâb adlı öykü ise Mısır'da bazı erkeklerin gerekçesiz takibat ve tutuklamalara maruz kalmalarını ve bu durumun aileleri üzerindeki etkilerini konu edinir. Görüşme haklarının gerekçe gösterilmeksizin ellerinden alınması, kadınlarda umutsuzluğa, çocuklarda ise çaresizlikle karışık bir çözüm arayışına neden olur. Ancak öykünün ana karakteri olan çocuğun tepki olarak av tüfeğini alması ve sokaklarda bağırışlar eşliğinde ateş etmesi, basında terörist bir eylem olarak duyurulur. Öykü, bir yandan otoritenin keyfi uygulamalarına dikkat çekerken, diğer yandan toplumda hayatlarına hiçbir kaygı duymadan devam eden kesimlerin varlığını da eleştirel bir dille sorgular. Allah'a bağlı kalmaya çalışan bireylerin ve ailelerinin görünüşte cezalandırılmaları, küçük bir çocuğun gözünden ahlaki ve inançsal düzlemde irdelenir. Toplumun o dönem yaşadığı takibat ve tutuklama gerçekliğine ayna tutan öykü, yazarın İslami edebiyatın ana unsuru olarak savunduğu “Müslüman edebiyatçı tarafından kaleme

⁴⁴ Kutub, *Evbe ile'l-melâz*, 15-44.

⁴⁵ Kutub, *Evbe ile'l-melâz*, 167-179.

⁴⁶ Kutub, *Evbe ile'l-melâz*, 131-145

alınmak” özelliğini taşımaktadır. Duygusal gelgitleri betimleme yönünden de güçlü olmakla beraber evrensellik yönü açısından daha sınırlı bir etki alanına sahiptir⁴⁷.

Burada örneklendirdiğimiz öyküler bağlamında bakıldığında eser, bireysel acıları, travmaları ve toplumsal baskıları İslami bir dünya görüşü ekseninde ele almakta ve aynı zamanda dini uyarılara gönderme yapmaktadır. Yazar, İslami edebiyat anlayışını sadece dinî motiflerle değil, ahlaki ve vicdani sorgulamalarla da temellendirerek hem bireysel hem de toplumsal düzlemde İslami duyarlılığın izini sürer. Sanatsal ve evrensel olma iddiası bazı metinlerde daha geri planda kalsa da öykülerin taşıdığı tanıklık değeri, içtenliği ve ahlaki mesajı onları İslami edebiyat çerçevesinde anlamlı kılmaktadır.

SONUÇ

XX. yüzyılın ortalarından itibaren gündeme gelmeye başlayan İslami edebiyat mefhumu, farklı düşünürler ve edebiyatçılar tarafından çeşitli yönleriyle değerlendirmeye alınmıştır. Her bir katkı İslami edebiyatın farklı bir yanına dikkat çekmiş, böylece efradını cami ağıyarına mâni bir tanıma ulaşılmaya çalışılmıştır. Bu çalışmada incelenen Hamîde Kutub da bu düşünce kapsamında incelemeler yapmış ve eserlerinde bu düşünceyi somutlaştırmaya çalışmıştır. İnceleme neticesinde şu sonuçlara ulaşılmıştır:

-Hamîde Kutub Seyyid Kutub’la başlayan İslami edebiyatın varlık, hayat ve insana dair İslami bir tasavvurun ürünü olduğu düşüncesini genel bir kabul olarak görmüş ve devam ettirmiştir.

-İslami edebiyat tartışmalarında ortak bir tanıma ulaşılmamakla beraber, “İslami edebiyat, İslami bir çerçeveden bakarak varlık aleminin, hayat ve insanın sanatsal ve hoş bir üslupla ifade edilmesidir” şeklindeki tanıma uzlaşmış bir çerçeve olarak benimsemiştir.

-İslami edebiyatın ne olduğunu tartışırken, önceki tartışmalardan farklı olarak edebiyatın taşıdığı mesajdan, ele aldığı temadan ve sanatsal yanından önce, bu edebiyatı ortaya koyacak özne olan “Müslüman edebiyatçı”yı merkeze almış ve asli rolüne vurgu yapmıştır.

-Yazara göre İslami edebiyat salt uhrevi değerlere yönelmez. Aksine hayatın gerçeklerini de konu edinmelidir. Kutub bu düşüncesini öykülerindeki temalarda ve anlatımlarında da uygulamıştır.

⁴⁷ Kutub, *Evbe ile 'l-melâz*, 197-222.

-İslami edebiyatın “hedefi olan bir edebiyat” olduğu düşüncesini hem sürdürmüş hem de derinleştirmiştir. Bu yaklaşım, İslami edebiyatın sadece biçimsel ya da tematik unsurlarla değil, yazarın bilincinin ve sorumluluğunun derinliğiyle tanımlanması gerektiğini de ortaya koymaktadır.

-Kutub’un öyküleri, yalnızca tematik düzeyde değil, anlatı yapısı ve biçimsel tercihleri açısından da İslami edebiyatın imkânlarını sorgulayan metinlerdir. İç monologlar, zengin betimlemeler, mektup ve anı türüne yakın anlatımlar, zaman geçişleri gibi teknikler aracılığıyla bireyin inançla kurduğu içsel bağ görünür kılınmaya çalışılmıştır.

-Yazarın bazı öykülerinde “hidayet romanları”na yakın tematik ve anlatısal özellikler kullanılmıştır. Bu eserlerde İslami edebiyatın “hedefli olma” niteliği ön planda tutulurken teknik açıdan sadelik tercih edilmiş, yaşama dair sorgulamalarla eserler güçlü hale getirilmeye çalışılmıştır.

Bu çalışma, İslami edebiyatın tanımı ve sınırlarına ilişkin tartışmalara Hamîde Kutub’un özgün katkılarını analiz etme gayretinde olmuştur. Literatürde görece ihmal edilmiş bir isim olan Kutub’un edebi kişiliği, tematik tercihleri ve anlatı teknikleri üzerine yapılacak daha kapsamlı incelemeler, hem yazarın edebiyat anlayışının daha yakından anlaşılmasına hem de İslami edebiyat düşüncesinin pratiğine katkı sağlayacaktır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/Reference

- A. Scott, Natan. “Modern Edebiyatın Dinî Boyutları.” Çeviren Adem Çalışkan, *Dinbilimleri* 4, no. 3 (Temmuz/Ağustos/Eylül 2004): 171-184.
- Abu Hanieh, Hassan. *Women and Politics: from the Perspective of Islamic Movements in Jordan*. Amman: Friedrich-Ebert-Stiftung, 2008.
- Abukhudairi, Arif Karkhi. “Yeni Bir İslami Edebiyat Teorisi Doğrultusunda Evrensellik [Universality Towards A New Theory of Islamic Literature].” Çeviren Nesrin Aydın Satar. *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi – Şırnak University Journal of Divinity Faculty* 10, no. 23 (December 2019): 825-843.
- Al Zayat, Hamed. “Arabic Books of Prison Literatyre During (1948-2020): An Analytical Bibliometric Study.” *Inter. J. Of Lib. & Inf. Sci.* 9, no. 4 (October – December 2022): 12-51.

- Bekaroğlu, Hatice. "Ali Nar ve İslâmî Edebiyat Düşüncesine Yönelik Çalışmaları." Yüksek Lisans Tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi, 2020.
- Civelek, Yakup. "Modern Arap Edebiyatında İslâmî Edebiyatın Yeri ve Öncüleri." *Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3, no. 3 (Haziran 2000): 85-99.
- Dölek, İlber. "Kutsal ile Edebiyatın Buluşması: Roman Teolojisi." *Tevilat* 5, no. 2 (Aralık 2024): 421-442.
- el-Kilânî, Necîb. *el-İslâmiyye ve 'l-mezâhibu 'l-edebîyye*. Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 1987.
- el-Kilânî, Necîb. *Medhal ile 'l-edebî 'l-İslâmî*. Katar: Metâbi'ü'd-Düha el-Hadîse, 1987.
- el-'Ukayl, 'Abdullâh. Muhammed Kutub vd.'nin *el-Etyâfu 'l-erba'a* adlı kitaplarına mukaddime, 9-41. Mısır: Merkezi'l-İ'lâmî'l-'Arabiyye, 2015.
- el-Ya'kûbî, 'Alî Yûsuf. "Mustalahu'l-edebî'l-İslâmî fi'n-nakdi'l-hadîs beyne'l-kabûl ve'r-rafd." *Mecelletu 'l-Cami'ati 'l-İslamiyye* 19, no. 2 (Haziran 2011): 1173-1206.
- Eliot, T. S. "Religion and Literature." *Selected Prose of T. S. Eliot*. Ed. Frank Kermode. New York: Farrar, Straus and Giroux, 1975.
- Görgün, Hilal. "Seyyid Kutub." *DİA*. 37:64-68. İstanbul: TDV, 2009. Erişim 10.05.2025. <https://islamansiklopedisi.org.tr/seyyid-kutub>.
- Halîl, 'Îmâduddîn. *Medhal ilâ nazariyyeti 'l-edebî 'l-İslâmî*. Şam-Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 2007.
- Karârü Raîsi Cumhûriyyeti Mısır el-'Arabiyye (1971/2811). *el-Cerîde er-Resmiyye* 44 (4 Kasım 1971). Erişim 20.05.2025. <https://manshurat.org/node/57589>.
- Kur'ân Yolu. "Tîn 95/4-6." Erişim 11 Haziran 2025. <https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/T%C3%AEn-suresi/6103/5-6-ayet-tefsiri>
- Kur'ân Yolu. "Saff 37/13." Erişim 2 Haziran 2025. <https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Saff-suresi/5173/10-14-ayet-tefsiri>
- Kutub, Hamîde. "Hadîsu'z-Zikrayât el-Mucâhide el-Hâcce Hamîde Kutub Şekikatu eş-Şehîd el-Ustâz Seyyid Kutub" (Video Kaydı, t.y.). Erişim 20.05.2025. <https://www.youtube.com/watch?v=9aH3iGS1meA&t=493s>
- Kutub, Hamîde. *Evbe ile 'l-melâz*. Şam: Dâru'l-Kalem, 2011.
- Kutub, Hamîde. *Nidâ' ile 'd-diffeti 'l-uhrâ*. Beyrut: Dâru's-Şurûk, 2000.
- Kutub, Hamîde. *Rihle fî ahrâşi 'l-leyl*. Beyrut: Dâru's-Şurûk, 1998.
- Kutub, Muhammed, vd. *el-Etyâfu 'l-erba'a*. Mısır: Merkezi'l-İ'lâmî'l-'Arabiyye, 2015.
- Kutub, Muhammed. *Menhecu 'l-fenni 'l-İslâmî*. Kahire: Dâru's-Şurûk, 1983.
- Kutub, Seyyid. *et-Tasvîru 'l-fenni fî 'l-Kur'ân*. Kahire: Dâru's-Şurûk, 2004.
- Kutub, Seyyid. *Fi't-târîh... fikra ve menhec*. y.y.: Beytu'l-Makdis, 2017.
- Nar, Ali. "Kuruluş Hitabesi." *İslâmî Edebiyat*, no. 1 (Mayıs 1988): 3-4.
- Nar, Ali. "Niçin Böyle Bir Dergi?." *İslâmî Edebiyat*, no.1 (Mayıs 1988): 2.
- Serbâz, Hasen. "Nazariyyetu'l-edebî'l-İslâmîve tatavvuruhâ fî 'l-edebî'l-'Arabiyyi'l-mu'âsir." *Sekâfetunâ*, no. 38 (2015): 141-160.
- Zidan, Ashraf Ibrahim Muhamed. "Intellectual Rape: The Image of the Political Prisoner in the Egyptian Novel." *Ariel A Review of International English Literature* 41, no. 1 (2010): 163-184.